

ET-KOMPLEMENTLAUSE PEAVERBIDE
FUNKTSIOONID EESTIKEELSES VESTLUSES 2:
MÕTLEMA

Tiit Hennoste
Helsingi ülikool/Tartu ülikool

Lähivertailuja 17.
Toimittaneet Annekatrin Kaivapalu, Külvi Pruuli.
Jyväskylä Studies in Humanities, 53.
Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2006, pp. 119–134.
ISBN 951-39-2450-5
ISSN 1459-4323

Käesolevas artiklis jätkame *et*-komplementlause kesksete põhiverbide suulises vestluses kasutuse analüüsi.¹ Käsitlemisele tuleb verb *mõtlemä*. TÜ suulise kõne korpuses 2003. aasta seisuga leidis 210 *mõtlemä*-peaverbiga *et*-komplementlauseid, sellest *mõtlesin/mõtsin* 123 kasutust (58 %) ja *mõtlen* 46 kasutust (22 %). Muud vormid annavad kokku 41 (20 %) kasutust. Käesolevas artiklis analüüsin ainult kahe keskse vormi tähendusi ja funktsioone. Lisaks vaatlen 18 lauset, milles *mõtlen* esineb partiklilises kasutuses. Muud vormid jäävad sellest artiklist kõrvale. Samuti jäävad artikli järgmisesse osasse lausete vormistamise erijooned ja detailsem vestlusanalüüs eri vormide kasutusest. Analüüsi aluspõhimõtted on samad kui eelnevas artiklis (vt Hennoste 2004: 504-505).

Mõtlemä kasutatakse eesti kirjakeele seletussõnaraamatu põhjal kolmes eri tähenduses (EKKSS II/3: 543-544):

- asjade omadusi, seoseid leidma, järeldusi tegema jms. harilikult mingi probleemi lahendamiseks või selguse saamiseks;
- kavatsema, plaanitsema;
- kujutlema, välja mõtlema.

1 *mõtlesin* vormi tähendused ja funktsioonid

mõtlesin esineb saatelause peaverbina viies tähenduses/kasutuses, mis koonduvad kolme rühma:

- 'arutlesin', 'planeerisin';
- 'arvasin', 'lootsin';
- 'arvasin valesti'.

Loomulikult ei ole tähenduspiirid alati aredad, vaid osa kasutusi jääb piiripealseks, ja osal juhtudel on tegemist erinevate tähenduste koosinemisega. Vormiliselt on tegemist peaaegu ainult lausetega, milles

¹ Sarja esimene artikkel oli T. Hennoste, *Et*-komplementlause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. Keel ja Kirjandus 2004, 7–8: 504–523, 590–609. Selles käsitlesin verbe *ütlemä* ja *rääkimä* ja nende harvakasutatavaid sünonüüme.

saatelause on alguses ja referaatosas tema järel. Vastupidisest järjest on vaid üksikuid näiteid.

1.1 'arutlesin'

Esimene tähendus on selline, milles pealause verb osutab arutlemist, mõtlemist asjade üle. Kuid üldjuhul ei ole siin tegemist loogilise, formaalse mõtlemisega vaid nõ mõtisklemisega. Sealjuures osutatakse mõtlemisele, mis on toimunud varem, enne käesolevat vestlust ja/või enne referaatosas mainitavat sündmust või tegevust (näide 1).

(1)

T: mina muuseas `avastasin=et minu ema oli väga `kaval, (.) mina `kolisin, (.) khm khm (.) `andis mulle `suured `käärid. (.) **ma mõtsin=et** `huvitav=**et** `kuidas ta nii `lahke on onju=et=noh, (.) käärid on meil kodus alati õudne `defitsiit ma usun et neid on `maja peale umbes sada `paari aga siis kui neid `vaja on siis noh neid ei ole `ühtegi. (.) /.../

Viis korda esineb *mõtlesin* saatelauses koos sõnaga *just*. Viimase kasutus on sealjuures mitmesugune. See võib osutada aega (nt vahetult enne antud kõnelust toimunud mõtlemist), aga võib olla ka seotud sõna *just* teise tähendusega 'nimelt', ootusevastusega, või sellega, et inimene näitab *just* abil, et ta pole unustanud midagi, mida teine tema arvates on oodanud, on asjaga kursis jms (näide 2). Me ei süvene siin sellesse probleemi täpsemalt.

(2)

V: < no tänap=ee > (.) akkad sa kohe `tulema=vä. (.)
 H: ee nojah, ma panen aind teised `riided selga.
 V: mul ei `ole enam `palju, ma nagu trükin `ümber teda. (.) et seni ku sa `ülesse tuled onju ja=ma sulle `vastu [ei tuleks,]
 H: [**ma mõtlesin**] **just et** äkki sa tuled mulle poole teele `vastu, sest Marko saadab mind aind `poeni. (0.5)
 V: las ta `saadab natuke `rohkem, sis ma `trükiks seni ea=meelega=ja=sis ma jõuan `ära teha. (0.5) ma=i=taha öösel `trükkima `akata enam. (.)

1.2 'planeerisin'

Teine *mõtlesin* kasutus väljendab samuti arutlemist, aga selle kese on etteplaneerimine, kavatsemine (näide 3).

(3)

H: . hh et kui ta viimaks `tuleb no `ikka midagi natuke peab [`pakkuma]
 V: [mhmh]
 H: sis=**mõtsin=et** eks ma=sis natuke pakun või kohvi kõrvale `kommigi tal. .hh ma=i=oska küll (1.0) [{}]

Põhiliselt esindavad planeerimislaused sellist olukorda, kus kõneleja on planeerinud midagi ise ette ja annab sellest lihtsalt partnerile teada. Seetõttu on ka valdav osa referaatidest kindlas kõneviisis. Vaid 5 näidet esindavad tingivat kõneviisi. Tingiva kõneviisi üheks rolliks eesti keeles on kirjakeele grammatika järgi märkida sündmuse mitterealsust vaatlushetkel. Samuti pehmendatakse

konditsionaali abil väljendusviisi kategoorilisust või lisatakse viisakust. Selle aluseks on ühelt poolt võimalus juurde mõelda tingimust (*kui te lubate* jms) teiselt poolt tingiva kõneviisi olevikust järelduv sündmuse realiseerumise võimalus, mitte paratamatus (EKG II: 34-35).

Dialoogides on sel juhul tegemist pigem ettepanekuga, millele oodatakse teise poole heakskiitu või mis väljendab soovi, et teine sellele reageeriks. Sellisel juhul on sõna tähendusel ka teatud määralt arvamise tähendusmünt juures. See võib viia ka selleni, et kõneleja muudab lauset esitades selle rolli ja vormi, nagu näites 4, kus ettepanekuga algav lause muudetakse esitamise käigus küsimuseks.

(4)

V: mis siis.

H: .hh ee mul on `nimodi et ma saan `mei, noh oma `klassi omadega `pool õheksa `Kivilinna poe juures `kokku. (.)

V: noh

H: .hh `mõtsin me `võiksime sis mai=tea kas m `sinuga midagi `teha=vä. (0.5) `saad=ru mul tuleb `kuus juba `buss `linna. (1.5)

V: mai=`tea seda sellepärast et=h (.) teised vast hakkavad `maale minema `ka aga

1.3 'arvasin'

Kolmas võimalus on kasutada sõnavormi tähenduses 'arvasin', mis on analoogiline *arvama* sõna ühe tähendusega seletussõnaraamatus: 'milleski, mis ei pruugi päris kindel olla, teatud subjektiivsetel veendumusel või arvamisel olema, mõtlema, oletama, teatud seisukohal olema millestki' (EKKSS I/1: 135-136). Muud *arvama* tähendused antud kontekstis esile ei tule.²

Selles tähenduses on oluline see, et erinevalt teadmisesest ei põhine arvamus mingitel kindlatel faktidel, kindlal infol. Meie näidetes on tegu peaaegu üksnes oletamisega, st sellega, et asjade kohta mis esitatakse referaatosas, on tehtud mingid järeldused olemasoleva info põhjal ette. Selle põhjal omakorda teeb oletaja midagi. Samuti võib olla tegemist arvamise, mis on toimunud enne käsilolevat vestlust. Nii on näites 5 tegemist olukorraga, kus inimene on võtnud mütsi kaasa, sest ta arvas/oletas ette, et väljas on külm ilm.

(5)

M: tahad `kasukat kasukat panna homme=vä. (0.8)

A: * tahaks jah. (1.0) ma=vaatan. * (0.5) a=kas sul `müts ka oli kaasas.

M: ma võtsin (jah,) (.) mõtsin=et nii `külm `ilm on=ä. (2.5) lähme `meie tuppa=vä.

A: mhmh.

Vaid 2-3 näidet on sellised, mille puhul võib tähendusse lisada selle ära arvamise, mida teine mõtleb vms (näide 6).

(6)

H: ma: olen selles: üsna `kindel. (1.0)

V1: \$ sis ma `tormlen `sinna kohe he \$

H: hehe

² Millegi koosseisu, tööle, teatud kategooriasse vms määrama või suunama (*reservi arvatud sõjaväelased*), arvestama, arvesse võtma (*aega arvati nädalale kaup*) jms.

- V1: \$ ma lihtsalt ei hakand seal `nina all `rääkima, [mõtsin] et `te: tahate kindlasti mõnda `negatiivset
 H: [ei muidugi.]
 V1: kom[mentaari, (0.5) he nagu he nagu `eesti ajakirjandusel `kohane.] \$
 H: [hehe]

1.4 'lootsin'

Neljas tähendus on 'lootsin'. See on korpuses väga harv, kusjuures ta seguneb osalt 'arvasin' tähendusega. Ka siin on tegemist viitega tulevikku, realiseerimatule sündmusele, kuid samas loodetakse teise poole peale, mitte ei planeerita ise oma tegevust.

- (7)
 V2: ja halloo?
 H: @ `hell`õu. @
 V2: @ `hell`õu `juu `biitsh, @ .hh ma pidin just sulle `elistama kuigi: .hh **ma mõtlesin=et** `äkki sa ikka elistad `ise [et no (.) {---}]
 H: [mhmh no `näed, (.)] nii see `läks.

'arvama' ja 'lootma' tähendusi sisaldavad saatelaused on siinjuures kahes rollis. Osalt esitavad nad tegevust, milleks on ettemõtlemine, oletamine, kuid sellele lisaks on sõnadel ja selliselt ka kogu saatelausel hinnanguline, modaalne münt, mis annab modaalse raami komplementosas väljendatud infole. Põhiosas on see ebamäärane teadmine, mitte kindel olemine.

1.5 'arvasin valesti'

Ka viies kasutus on seotud 'arvamise' tähendusega, kuid antud juhul täidab komplementkonstruktsioon vestluses teistsugust rolli. Siin on tegemist olukorraga, kus kõneleja osutab sõna kasutusega, et ta arvas varem midagi valesti.

Vestluses väljendub see nii, et üks pool annab mingi info, millest teine järeldab, et tema varasem teadmine, arvamine vms asja kohta on olnud väär, ja esitab siis oma varasema arvamuse koos saatelausega *ma mõtlesin et*. Nii on näites 8 reisifirma töötaja V hakanud andma sisulist infot reisi kohta (seda osa pole näites toodud). Seejärel esitab klient H küsimuse, milliseid selliste omadustega reise firmal pakkuda on. Selle peale saab V aru, et ta on arvanud valesti, pidades H-d üheks reisi juba tellinud kliendiks, mida ta väljendab lausega *ma mõtlesin et...*

- (8)
 H: ee milliseid teil `pakkuda on.
 V: \$ e:i `pakkuda ei ole meil `ammu enam midagi. \$
 H: [aa hehe]
 V: [**ma= mõtlesin et** te] olete üks \$ `reisijatest. \$
 H: aa, et teil on kõik `välja
 V: oi loomu`likult.
 H: ahah

Siin tekib probleem, kuidas me peaksime nimetama seda eelnevat arvamust vms, mis valeks osutub. Nimelt paistab, et kõneleja on üldjuhul oma arvamisest

kindel, kuigi see ei põhine mingitel otsestel faktidel. Seda näitab asjaolu, et ta käitub nii, nagu oleks tegu kindla teadmiseiga. Nii annab reisifirma töötaja kliendile infot, mis on määratud reisi juba ostnud kliendile, kuigi ta pole tegelikult kusagilt saanud infot selle kohta, et tegu on kliendiga.

Küsimus tekib ka selle kohta, miks kõneleja oma arvamuse muutumise partneri ette toob. Üheks võimalikuks seletuseks on asjaolu, et antud lause on dialoogis tihti põhjenduse rollis, kuna uute teadmiste valguses oli kõneleja varasem käitumine või ütlemine ebatavaline, arusaamatu vms. Nii põhjendab näites 8 ametnik *mõtlesin*-lausega ühtlasi seda, miks ta üldse infot andis, kui reise saada ei ole, kuna sel juhul on reiside tutvustamine mõttetu ja lisaks kliendis asjatuid ootusi tekitav.

Mõnikord muudab aga antud info ühtlasi järgnevat vestluse kulgu. Nii ei jätkata näites 8 reisibüroo ametnik peale oma teadmiste muutumist enam reisiinfo andmist. Aga mõnikord see oluline ei ole. Näites 9 on H küsinud V-lt toiduretsepti. Viimane hakkab seda otsima ega leia küllalt kiiresti, mis on H jaoks ootamatu. Tal oli arusaam, et see on V eriretsept ja seetõttu eeldatavasti kergesti leitav. Seetõttu küsib ta otsimise kohta ja V ütleb, et ta otsib seda paksust toiduretseptide raamatust ja tal läheb aega. Seepeale ütleb H oma eelneva arvamuse, mis nüüd valeks osutus. See aga ei muuda vestluse suunda, V jätkab retsepti otsimist.

- (9)
 H: kus`kohast [sa] seda `otsid ültse.
 V: [{}]
 V: `küpsetistest, `küpsetised mul=on üks selline suur paks `raamat.
 H: aa:, **ma mõtlesin=et** see on sul mingi `eriretsept.
 V: ei=o- (.) e-e noh (.) `mingil määral `jah, (0.5) mh, `ikka ei=saa aru ma=i=saa=aru mis`asi see on. (2.5) `vanasti ta=lõi lõi `selle: koha pealt `lahti {noh.}
 H: \$ ahah \$
 (1.8)

Seega on nendes näidetes tegemist oma arvamuse muutmisega, mille eksplitseerimine on oluline vestluse ehitamise seisukohast, mis aga ei ole parandus vestlusanalüüsi mõttes (vt Schegloff 1979; Sorjonen 1995). Küll aga võib olla tegemist järjendiga, kus saadud ootamatu info kutsub esile parandusalgatuse, mille teine pool realiseerib, ja alles seejärel esitab paranduse algataja oma varasema arvamuse. Nii annab näites 10 V teada, et ta pidas kolm loengut. H esitab selle peale parandusalgatuse, sest saadud info on ilmselt vastuolus tema teadmiste või arvamusega. V kinnitab oma eelneva info korrektsust ja alles siis esitab H oma varasema arvamuse, mis nüüd valeks osutus.

- (10)
 V: [kolm `loengut] pidasin.
 H: `kolm ainult.
 V: mhmh
 H: aa **ma mõtsin=et** sul oli mingi üks `tsükkel ikka lausa kohe nimodi.
 V: `oi tsükkel, `tsüklit nüüd `küll ei olnud jah.
 H: mhmh

Lisaks on kolm näidet, kus kõneleja esitab mõlemad pooled, eelneva arvamise ja selle valeks osutumise ise. Tegu on situatsiooniga, kus inimene oletas midagi (hääle põhjal, varasemate sündmuste analoogia vms põhjal) ja tegi sellest lähtudes midagi, kuid siis nägi/sai teada, et tema esialgne arvamus oli väär. Tekib lausekonstruktsioon *ma mõtlesin, et...aga*. Nii kuuleb näites 11 telefoniga rääkiv H häält ja läheb seda uurima. Seejärel aga esitab oma esialgse hüpoteesi (*midagi mul keeb üle*) ja selle, et see osutus valeks.

(11)

- V: [eel]mine aasta me jäime väga `ilja peale ku=olid juba `ära mädanenud.
 H: ahahahahahah .hh ahahahahah .hh ahah (1.5) **ma=mõtsin** `midagi mul keeb `üle aga vist `raadio akkas usi- `susisema. .hh ma keetsin kisselli `ära eile ostsin paki piima nüüd teen manna`putru ka=ja .hh (0.5) saab ead `sööki. ((köhatab)) {nüüd=ned} väiksed vanad `kartulid mis olid `järgi jäänd panin `need keema=ja .hh (.) ja tookord `sünnipäeval jäi ju liha `järgi ma viskasin `jäässe nüüd sulatan `neid. .hh hehe `liha `üles uuesti jääst. .hh sellepärast=ja ja ja `ongi mul `söök=hh. .hh täna ültse `t(h)ööd mul ei=ole täna mul on nii õ (.) `vaba päev olnud. (.) .hh .hh ahahah `Juku=sis varsti tuleb ja sis `lähetegi jah=?
 V: = * jah *

2 *mõtlen* vormi tähendused ja funktsioonid

Olevikuvorm *mõtlen* on kasutusel vähemalt 4 erinevas tähenduses, mis koonduvad samuti kolme rühma:

- 'arutlen', 'pakun välja';
- 'arvan';
- 'pidasin silmas muud'.

Sellele lisaks käsitleme siin tähendust 'pean silmas, täpsustan', mille puhul ei ole enamasti tegemist komplementlausetega.

2.1 'arutlen'

Esimese rühma moodustab tähendus 'arutlen', mis on analoogiline samatähendusliku minevikuvormiga. Erinevus on selles, et olevikuvormi puhul väljendab lause samal ajal, olevikus mõtlemist (mis võib olla laiemas mõttes olevik või konkreetne hetk, näide 12), tulevikus mõtlemist (millele lisandub planeerimisnüanss, näide 13), või mõtlemist üldse, mõtlemisviisi (näide 14).

(12)

- K: jah. (.) ja `mina kõnnin ja `mõtlen kurat=et `kus ta sai aind `võtta, (.) tuu `spirit=mis Elvii sinna kallas `pitsi või, (0.8) no=ja tolle nigu `klähvi pani, mul oli õkva `pangi manu `sõit ja `tõne puul sai sis `Tõnnile. (0.6) tuul lõi {õkva} `jala `alt `ära õkva. (0.6) ja sis ta `rabaski mu `mütsi ja jätse `enda oma `siia,

(13)

- V: õõ praegu läheb meil kakskend=üks jaanuar läheb E`giptus. (0.5)
 H: ahah, (.) aga: (.) , mida=see=näiteks `sisaldab endas.
 V: ee see `sisaldab nüüd niimo di et, > kas on järsku võimalik saata teile lähemalt seda < (.) reisiprogrammi. ütleme: kas `iimeiliga või, (0.5) või=sis `faksiga?

H: tändab=ei=`ole , ma=mõtsin=ma küsin `üldiselt et=siis=ma: pärast `mõtlen kuhu=ma üldse `lähen [et] erinevate `reisi kohta.=
V: [{mh}]

(14)

A: hehe NOJAH (0.4) MA VÕIN [ISEGI]

B: [a tegelt {--}]

A: `MÕELDA AGA AGA `MINA mina {tead vist} ei suudaks `niimodi et noh ma `õpin mingiks (1.2) .lihtsalt .õpin {--}

B: * aga mina vist suudaks `küll. * (1.6) aga ma just `mõtlen nimodi et @ `ei (.) `milleks (.) et mis see `olgu, et see ei ole nagu üldse õige `asi=[et]

A: [mhmh]

B: ikka tuleb `seda õppida mida ma `tahan=et @

Lisaks on olemas kasutus, kus kõneleja osutab, et ta hakkab mõtlema. Sellel tüübil on eelnevatest erinev roll dialoogi seisukohast: see on teade partnerile, et ütleja kavatses järgnevalt vaikida, kuid ei lõpeta oma vooru. Meie materjalis on siin vaid kolm näidet, milles aga mõtlemisverbile järgnev aines ei ole tõlgendatav *et*-kõrvallausena, sest *mõtlen*-lause lõpeb teistmoodi intonatsiooniga ja talle järgneb paus (näide 15).

(15)

A: kuidas ma saaksin `Mustamäele. (1.0)

B: `Mustamäele. te peate minema (.) `kaubamaja juurde.

A: mhmh (2.2)

B: kõige parem on `minna **ma mõtlen=nüd**, (1.2) siin on se `Stokman, ta võite `siit ka minna et lähete siit nüd `otse, (.) eksole.

2.2 'arvan'

Teine tähendus on 'arvan' või 'loodan'.³ Ka see on *arvama* sõna põhitähenduses kasutatud vorm, nagu samatähenduslik *ütlesin*-vormgi. Selles rühmas on tegemist eeskätt kahe variandiga. Suuremal osal juhtudel kõneleja oletab midagi tulevikus toimuva kohta (näide 16). Teisel juhul on tegemist ajavälise, üldise arvamusega (näide 17).

(16)

V: .hh et noh vahet ei `ole=et seal jõuab tõesti et `omme noh, nii `palju tegelt [{-}]

H: [jah,] `ongi=st **ma mõtlen** ega `mul ka seal `arstil ilmselt väga kaua ei `lähe kohe lähen kõmbin `kohale [sinna={jälle}]

V: [{-} muidu po]le `elistand=vä.

(17)

M: [no] me`tall kulub `ka ära ju.

L: nojaa aga **ma mõtlen et** `plastmass kulub `kiiremini.

M: `ei kulu, osad `plastikud on palju: `tugevamad, see sõltub sellest ku ea on me`tall,

L: aa

³ 'arvan' tähendust esineb ka reaktsioonivoorudes, kus need on tüüpiliselt ilma objekti ja komplementkonstruktsioonita laused (A: *mhe* (.) *seda `minagi mõtlen*.).

Sandra Thompson on näidanud, et inglise keeles tuleks *I think, I guess* konstruktsioone tõlgendada eeskätt vormelistunud modaalsete adverbiaalfraasidena ja antud lauseid kui finiiitlauseid modaalse raamiga (Thompson 2002; vt ka Hennoste 2004).⁴ Karin Aijmer on nimetanud *I think* inglise keeles otsesõnu modaalseks partikliks (Aijmer 1996). Leelo Keevallik on lühidalt vaadelnud *ma arvan* konstruktsiooni eesti keeles ja näidanud, et see on tõlgendatav sama moodi (Keevallik 2003: 74-76). Siinses rühmas toodud laused on üldiselt sama tüüpi. Neis on keskne modaalne komponent, millega kõneleja osutab, et ta järgnev info asja kohta on ebakindel, kuid mõnikord on sõnal siiski juures mõtlemise, arutlemise tähendusmünt (nagu näites 16).

2.3 'pakun välja'

Eelneva tähendusega seostub veidi erinev harv kasutus, milles kõneleja pakub välja mingi ettepaneku. Ka sel juhul osutab ta, et tegu on eeskätt arvamusega, aga keskne on idee väljapakumise partnerile. Sellega seoses on kasutusel erinevaid pehmendusmarkereid (tingiv või kaudne kõneviis, pehmendavad partiklid, nagu *vist, meie* vorm).⁵

(18)

H: =ei tea praegult jah. .hh

V: aga noh sda `võiks ju kuidagi: `ühendada **mina mõtlen=et** sinna Aurasse tuleks ikka vel `selle aasta sees

H: mhmh

V: mõtlesin=et nüüd=phh=ph järgmise nädala lõpus=väe

H: mhmh [.hh no vot]

Hea näide on 19, kus kaupluse müüja M alustab oma soovitusel alguses konstruktsiooniga *ma ütlen*, mis on seisukoha tugevdaja (vt selle kohta Hennoste 2004) ja vahetab selle *mõtlen* vastu, mis on eeskätt pehmendaja.

(19)

P: aia

M: `nendega on natuke `halvem [värvida.]

P: [jah,] ma kujutan `ette. (0.5) ja see=on mingi `vaht, see seitsegend=`viis=või.=

M: =jah. (1.5) * {-} aga noh **ma ütlen** jah **ma=mõtlen=et** enne vist peate `tõesti värvima kui te tahate `heledamaks teha,(.)

2.4 'pidasin silmas muud'

Järgnev *mõtlen*-kasutus on eelnevatest erinev ja selle rolliks on eneseparandus, milles partneri eelnev voor näitab kõnelejale, et teine pool on saanud millestki tema eelnevas voorus valesti aru, pole saanud aru, vms.

(20)

K: a=kas=te `seda ka oskate öelda kas (.) `välismaalasel ka on võimalik saada:=

4 Raam (*frame*) on siin kindel struktuuriline kontekst, mille sees saab tarvitada kindla piiratud klassi üksusi, vt Hennoste 2004.

5 Lisaks kasutatakse lihtsalt reaktsioonivooru: *eks ma mõtlen, ma veel mõtlen, ma mõtlen, ma mõtlen järele* jms

- Õ: =üks aasta. (0.5) üks `aasta saate sellega sõita välismaal. (.)
 K: `ei, ma mõtlengi=et vä- `välis`maalane. minu mees on välismaalane, aga tal e-
 (.) ei ((pearaputus)) ei `tea.
 Õ: ei tea, ei tea. {-} registrisse lähete, [(.) register] tuba number `õheksa {-} sealt
 küsige.

Nii on näites 20 K esitanud küsimuse selle kohta, kas välismaalastel on võimalik saada kursustele, aga Õ vastab tegelikult seda, et kursustelt saadava tunnistusega saab ühe aasta välismaal sõita. Sellele reageerib K oma eelneva teksti kordamise ja täiendamisega.

Sellised näited on analüüsitavad kui vestlusanalüüsi kolmanda positsiooni parandused (vt Sorjonen 1995: 134-136). Keskseks vormistusvõtteks on siin konstruktsioon *ei ma mõtlen (seda) et* (5+5 kasutust). Sellele lisaks esineb 2 korda *ei ma mõtlen* ilma *et*-ita.

ei abil osutatakse antud juhul, et kõneleja pidas silmas midagi muud. Seejärel kõneleja kordab või modifitseerib oma varasemat ütlust. Võib-olla võib ka öelda, et fraas *ei ma mõtlen* tervikuna on kujunenud selles positsioonis parandusalgatuse erimarkeriks. Lisaks kasutatakse 2 korda teist vastandavat partiklit *no* (*no ma mõtlen*) ja üks kord lause lõpus olevat *ma mõtlen*-fraasi.⁶

Seega on antud juhul tegemist teatud mõttes vastupidise olukorraga kui *ma mõtlesin* puhul. Olevikuga annab konstruktsiooni kasutaja teada, et teine on midagi valesti öelnud või mõistnud, mineviku abil aga ütleb ta, et ta ise oli midagi valesti teadnud.

Neljas näites on aga tegemist olukorraga, kus kõneleja on esitanud mingi seisukoha, mis on partnerile ootamatu või arusaamatu (näide 21). Sellele järgneb partneri voor, millega ta annab märku, et ta ootab mingit seletust või põhjendust. See võib olla kahtlust osutav partikkel (*nojah*), aga ka otsene põhjenduse küsimine või omapoolne arusaam, mis erineb teise omast. Sellele järgneb kõneleja seletus, mis algab või lõpeb fraasiga *ma mõtlen (et)*. Sellistel juhtudel ei ole tegemist vale arusaamisega partneri poolt ja seetõttu puudub ka *ei*.

(21)

V: `ei=no mi- no mida ma sin `tutvustan.

H: nojah

(1.2)

V: phh (1.5) no kas ei=lä `liiale lihtsalt **ma mõtlen** `seda.

H: nn? .hh

2.5 'pean silmas, täpsustan'

Viimane *ma mõtlen* kasutus on eneseparandusmarkerina, tähenduses 'pean silmas' või 'täpselt'. Põhiosa selliseid seletusi esineb samas lauses

⁶ Lisaks esineb samasugune konstruktsioon neli korda ilma *et*-komplementita (O: `ei *ma mõtlen* `Fotomaxi.)

probleemkoha järel (näide 22). Sellisel juhul on tegemist partiklistunud üksusega, mille kasutus on analoogiline nt soome *siis* kasutusega parandusalgatuses (Sorjonen & Laakso 2005: 257). Siin pole üldjuhul tegemist komplementkonstruktsiooniga.

Täpsustused puudutavad mitut asja. Üks rühm on selline, kus täpsustatakse mingit üldisena esitatud referenti, tuues asesõna asemele sisse täistähendusliku sõna või lisades sõnale ette täpsustavaid täiendeid (nagu näide 22). Viimase verbikeskne variant on selline, kus paranduses lisatakse objekt vms.

(22)

V: aa. .hh siin=on=nüd nii=et=et `aastavahetuse hinnad ei=`olnud `esime=nädal on natukene `kallimad=et=et `üheteistkümnendast jaanuarist (.) lähvad innad `odavamaks, **ma=mõtlen** sis `neid hindasid sin praegu.
(0.5)

Aga võib lisada ka keerukamaid pikemaid konstruktsioone, mille puhul terviklik mõte tuleb kuulajal nõ kokku koguda. Sellisel juhul on paaril korral tegemist ka *et*-konstruktsiooniga nagu näites 23.

(23)

O: et=ee (.) ma elan `korteris midagi `sobivat mis oleks `korteris, et ta=ei=ole eriti `suur (.) {ütlemes} `vannitoa koha pealt.
(2.2)
M: kuidas ta peaks `istuma kas (.) `peal on ruumi või on ainult niiöelda (.) [`küljepeale avanev.]
O: [vot selles oligi=et] kumb `parem oleks `ka=et kumb nagu: **ma=mõtlen=et** (1.5)
et tema: (.) `kvaliteet kumb on parem kas ta on `ees[laetav või see ei ole]

Samasugune parandus on võimalik lisaks ka vooruvahetuskohas, nagu näites 24, kus H lõpetab lause ja ka vooru, viies küsimuse lõpuni. Seejärel aga lisab ta kohe omalt poolt täpsutava paranduse selle kohta, et ta peab silmas terviklikku poolteljekomplekti.

(24)

H: a:hah. ee oskate öelda ku `kalliks lähevad `mõlemad pool`teljed Renoo: ühe`teiskümnele. (.)
V: e `inda ei öeldud teile tookord.
H: ee mingi: e- ena- elementaarne `hind öeldi `parempoolsele aga oskate öelda mis=se `vasakpoolne maksma võiks. `täismäng **ma=mõtlen**. (1.2)
V: ma=vaatan? (43.0)

Ka esines üks näide, kus paranduse algatajaks on oodatava vastuse asemel esinev paus (näide 25). Seda võib tõlgendada ka partneri algatatud parandusena.

(25)

V: no: Katariina `ütles=nii.
H: ahah (0.5) ja: `omme te lähete vist sinna õhtul sis (1.2) õõ:=huh=huh
`mängima={ka}=või.
(1.2)
H: `pilli mängima=**mõtlen**.=
V: =< no: arvata `vasti:=jah,> `minul on see `tööots `nii=et k- kui=m- (0.5)

Seega on viimases rühmas tegemist eneseperandusega, milles paranduse rolliks on eeskätt täpsustamine. Siin ei ole tegemist partneripoolse valearusaamaga, vaid kõneleja teeb täpsustuse enda algatusel.

3 Kokkuvõtteks

Nagu nägime, on mõlemad sõnavormid kasutusel mitmes tähenduses ja rollis, mille võtab kokku järgnev tabel.

TABEL 1 *Mõtlen* ja *mõtlesin* vormide tähendused ning nende esinemissagedus

MÖTLEN		MÖTLESIN	
Arutlen	12	Arutlesin	46
Pakun välja	6	Planeerisin	31
Arvan	9	Arvasin	7
		Lootsin	3
Pidasin silmas muud	15+4	Arvasin valesti	36
Pean silmas, täpsustan, seletan	18		
KOKKU	65	KOKKU	123

Lisaks näeme, et on olemas erinevused olevikus ja minevikus verbivormiga samatüübiliste kasutuste vahel.

Kui verbivorm kannab tähendust 'arutlema', 'planeerima', siis annab saatelause infot kõneleja tegevuse kohta. Tegemist on nõ tavalise, prototüüpse saatelause rolliga, mis on analoogiline nt 'ütlesin' rollile (vt Hennoste 2004). Erinevused oleviku ja mineviku vahel on eeskätt ajalised. Oleviku puhul on tegemist praegusel hetkel arutlemisega, üldise arutlusega või osutab kõneleja, et ta kavatses mõelda asjast tulevikus. Minevik viitab toimunud arutlemisele.

Erinevalt kirjakeele seletussõnaraamatus pakutust esinevad *mõtleva*-sõna esimese isiku vormid süstemaatiliselt ka 'arvama' (ja 'lootma') tähenduses. Ka sel juhul on olemas samatüübilised erinevused oleviku ja mineviku vahel. Lisaks aga kannab saatelause olevikuvorm modaalse raami rolli, osutades, et kõneleja ei ole päris kindel oma seisukohtades.

Kolmandas rühmas erinevad oleviku ja mineviku vormid selle poolest, kelle teadmised või arusaamised valeks osutatakse.

mõtlesin näitab, et kõneleja ise oli midagi varem valesti teadnud ja partneri info muutis tema teadmisi või arusaamu. Kõneleja toob selle muutuse partneri ette ja kasutab seda dialoogis põhjendusena oma eelneva käitumise kohta, mõnikord ka selleks, et muuta edasise vestluse suunda.

ei+mõtlen osutab, et partner oli saanud millestki valesti aru ja kõneleja esitab korrektse arusaama. Sel juhul alustab *mõtlen* eneseperandust, mille põhjustajaks (aga mitte algatajaks) on partneri eelnev voo.

Lisaks on *ma mõtlen* kasutusel eneseeranduse algatajana samas voores, kas samas lauses probleemkoha järel või vooresvahetuskohas. Erinevalt eelnevatest konstruktsioonidest on siin vaid harva tegemist *et*-komplementlausega. Põhiosas töötab see *ma mõtlen* nagu partikkel.

KIRJANDUS

- Aijmer, K. 1996. *I think* – an English modal particle. Teoses Swan, T. & Westvik, O.J. (toim.) *Modality in Germanic Languages*. Berlin, 1–47.
- EKG II 1993. = Erelt, M., Kasik, R., Metslang, H., Rajandi, H., Ross, K. Saari, H., Tael, K. & Vare, S. *Eesti keele grammatika II*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Hennoste, T. 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VIII. Lausung suulises kõnes 3: eneseparandused. *Akadeemia*, 12, 2689-2710.
- Hennoste, T. 2004. *Et*-komplementlause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. *Keel ja Kirjandus*, 7-8, 504-523, 590-609.
- Keevallik, L. 2003. From interaction to grammar. Estonian finite verb forms in conversation. *Studia Uralica Upsaliensia* 34. Uppsala.
- Schegloff, E. 1979. The relevance of repair to syntax-for-conversation. Teoses Givon, T. (toim.) *Syntax and Semantics, Volume 12: Discourse and Syntax*. N.Y: Academic Press, 261–288.
- Sorjonen, M.-L. 1995. Korjausjäsenitys. Teoses Tainio, L. (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. Tampere, 111–137.
- Sorjonen, M.-L. & Laakso, M. 2005. Katko vai eiku? Itsekorjauksen aloitustavat ja vuorovaikutustehtävät. *Virittäjä* 2, 244–271.
- Thompson, S. 2002. “Object complements” and conversation: towards a realistic account. *Studies in Language* 26:1, 125–164.

LISAD

LISA 1 Transkriptsioonimärgid

1. Sõnad, mille hääldus vastab kirjakeele tüüphääldusele kirjutatakse kirjakeele ortograafias, muud sõnad vastavalt hääldusele. Pealkirjade ja nimede alguses on suurtäht.

2. Liigendusüksused

Lausungit lõpetav intonatsioon märgitakse punktiga.

Lausungi sees olevad intonatsiooniliste üksuste piirid märgitakse komaga.

Tõusva intonatsiooniga lõppeva üksuse lõpus on küsimärk.

Lausungi algust eraldi ei märgita.

3. Pausid

(.) - mikropaus: 0,2 sekundit või lühem

(1.2) - pausi pikkus sekundites

4. Kõne prosoodilised ja paralingvistilised omadused

` - rõhk ja intonatsioonitõus:

t:ere - häälikuvenitused

@.....@ - hääle kvaliteedi muutumine (kõne jäljendamine, kirjutatud teksti lugemine jms)

s(h)õna - (sulgudes *h* sõna sees): sõna on lausunud naerdes

\$.....\$ - naerva häälega öeldud sõna või pikem lõik

si- - sõna poolelijäämine

5. Pealerääkimised ja haakumised

[- pealerääkimise algus

] - pealerääkimise lõpp

= - kaks iseseisvat üksust (sõna vm) on hääldatud kokku

6. Ebaselgused ja kommentaarid

{või} - halvasti kuulnud tekstilõik või kõneleja nimi

{--} - ebaselgeks jäänud sõna või kõneleja

{---} - pikem ebaselgeks jäänud lõik

((*tuleb laua juurde*)) - litereerija kommentaarid ja seletused situatsiooni kohta